

Боротьба київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою ¹⁾).

У господарстві міста Київа шинкарський промисел багато важив. Ще за Польщі міщани набули собі право продавати горілку у своїх власних шинках. За це право міський уряд вносив (за привилеєм од короля Жигмунта р. 1544 8/III дня) од кожної корчми по дві копи грошей. За короля Жигмунта Августа (привилей 1588 р. травня 8 дня), міщани вносили на короля 800 кіп грошей, а Владислав Четвертий у 1655 році, зазначаючи підвищення прибутків міста Київа, наказує вносити йому щорічно 1200 кіп грошей ²⁾).

Очевидячки, шинкарство давало великий зиск, коли корслі так підвищували щорічні внески за надання цього права. Ніхто, окрім міщан, не мав права вживати шинкарського промислу, а замковий уряд допомагав Київській Ратуші боротися проти потайного шинкарства.

Приєднання до Москви не зробило зміни у становищі шинкарського промислу в Київі. Як ми побачимо далі, царі московські затвердили

¹⁾ Джерела:

Справи Київського Центр. Архіву Давніх Актів (скорочення К. Ц. Ар. Дав. Ак.), де переховується велика кількість матеріялу, який свідчить про загальний стан гурального промислу на Україні. Збірка Ол. Лазаревського (бібліотека кол. університета св. Володимира), де можна знайти окремі документи, що свідчать про стан гурального промислу на Гетьманщині. „Историческіе матеріали изъ Архива Кіев. Губ. Правленія т. VI—VII—VIII“, де Андрієвський Ол. наводить чимало різних матеріялів, що-до суперечок київських козаків з магістратом. „Акты Западной Руси“. „Наказы г. Кіева делегату въ комиссію о сочиненіи проекта нового уложенія — Сборникъ Рус. Ист. Общ. т. 107“. „Полное собр. Законовъ Рос. Имперіи“. Марковичъ Ник. „Исторія Малороссіи, т. III (Москва 1843 р.). „Матеріали для исторіи экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссіи, издаваемыя подъ ред. Н. П. Василенко (Чер. 1902 р.). Декілька гетьманських універсалів, що їх надрукував Ол. Лазаревський в „Чтеніяхъ Общества Нест. Лѣтописца“ кн. XV, вып. I; кн. XVI, вып. IV.

Автори, що торкаються цього питання: Ал. Андрієвській „Войтовство Ивана Сычевского въ Кіевѣ“ (Кіев. Старица 1891 г. IV—V—VI), „Послѣдніе кіевскіе сотники“ (Чт. Нест. Лѣт. кн. 10).

Прыжовъ И. Г. — Исторія кабаковъ въ Россіи (изд. 2. Молодая Сила). Проф. Слабченко М. Е. Хозяйство гетманщины в XVII—XVIII столетиях.

²⁾ Матеріали для исторіи эк. юр. и об. быта Ст. Малороссіи. Н. П. Василенко с. 187—9. Грамоты Вел. княж. Литовского А. Антоновича и К. Козловского с. 78. К. Ц. Ар. Дав. Ак. Актова кн. № 3503 ар. 19. та ар. 46.

привилеї міста, а що-до шинкування горілкою, то воно залишилося за магістратом, і щорічні внески встановлено було в 600 карбованців.

Але історичні події р. 1648 висунули на Україні на перший план козацькі верстви, а вони між іншими своїми революційними здобутками вважали і право шинкувати горілкою. У Києві оселилося трохи козаків, і вони протягом віку не хтіли були примирятися з привилеями київських міщан й за право вживати шинкарського промислу провадили уперту боротьбу з магістратом.

Факти, які дійшли до нас од XVIII віку, свідчать про те, що магістрат чималою мірою поповнював свої прибутки — прибутками від шинкарства. Отож, на загальні прибутки міста у 1720 р. — 4183 кар. 94 коп., у 1744 р. — 9411 кар. 59 коп., у 1754 р. — 7571 кар. 05 коп., припадало 67,5% прибутків од продажу різних напоїв. І коли р. 1720 магістрат мав од продажу горілки 2765 кар. 64 коп., то у 1761 році він мав 5059 кар. 92¹/₄ коп. ¹⁾.

Тож і не дивниця, що магістрат так уперто дбав про те, щоб ніхто не перешкоджав йому в цьому промислі, а коли козаки не хтіли були погодитися з цим, то він провадив з ними рішучу боротьбу.

У наші завдання входить простежити цю боротьбу від часів Богд. Хмельницького й до відкриття Казенних Палат, себ-то аж доки горільчани одкупи Казенні Палати здали на умовах указу р. 1783.

Перший документ, що є в нашій розпорядженні про право козаків шинкувати горілкою на Україні, це універсал од гетьмана Богдана Хмельницького, якого він видав у Чигирині р. 1656 вересня 8. На цей універсал часто покладалося київське козацтво, коли захищало своє право шинкувати горілкою в м. Києві, як на перший, що ним дозволялося це шинкування. Стверджуючи лист полковника Київського на порожній пляц у м. Києві, виданий отаманові городовому Петрові Бутримовичеві, гетьман пише: „притом пляцу, през пана полковника Кіевского данном, в певних своїх границах до полку Кіевского надлежашія позволяем всякую користь отбирати й напнткы для продажы в том держати, яко и вси козаки таким се промыслом бавять“ ²⁾.

Але незабаром по цьому, київський магістрат добивсь, що цар затвердив привилеї, надані м. Київу за польських королів. Р. 1654 цар Олексій Михайлович затвердив привилеї м. Київа, які в головнішому зводилися до цього: київські купці мали змогу торгувати по всій Україні різними товарами, не платячи мита; саме місто Київ об'являлося складочним місцем; податки, що збирав магістрат од продажу пива, меду, горілки, з різних крамниць, з броварень, з воскобіень, з перевозу на Дніпрі біля Київа, з київського гостиного двору та інше, все це йшло на ратушу. За всі ці збори податків магістрат зобов'язавсь вносити до

¹⁾ В. С. Иконниковъ—Кіевъ въ 1654—1855 г., с. 30. Прыжовъ. Исторія кабаковъ въ Россіи с. 143.

²⁾ К. Ц. Д. Ак. справа № 4750 арк. 29.

царського скарбу щорічно 600 карб. Мито, що збирав магістрат з проїжджих купців, теж вносили до царського скарбу¹⁾.

Р. 1665 київським міщанам видано грамоту, що нею затверджувано за містом Магдебурзьке право²⁾. У цих грамотах ми не зустрічаємо заборони будь-кому шинкувати горілкою в м. Києві. У всякім разі того-ж-таки р. 1654 вїйт київський Данило Полоцький, скаржачись на магістратські прибутки, попереджував царя про те, що отці ігумни київські дбають про те, щоб упросити царя видати їм дозвіл будувати винниці навколо Київа, щоб користуватися горілкою на продаж. Це, як каже вїйт, погано відбивається і на прибутках київського казенного шинку, і на магістратських прибутках. Надто дбав про ці винниці ігумен Кирилівського монастиря Мелетій Дзик, мавши їх уже „кільконадцять“. Вїйт прохав, щоб винниць монастирських не будували навколо Київа, ближче ніж на три верстви, як не можна було віддалити їх на п'ять верстов³⁾.

Затверджуючи королівські привилеї м. Київу, цар Ол. Мих. цим ніби-то дозволяв київському магістратові одному тільки шинкувати горілкою, бо за королівськими привилеями тільки міщани користувалися з цього права.

Зминуло декілька років. Маючи ці привилеї, вїйт київський вдається до гетьмана Бруховецького, прохаючи не дозволяти козакам шинкувати горілкою. Р. 1663 серпня 22 гетьман видає універсала, яким повертає право шинкувати горілкою до київського магістрату „Ознаймуем сим писанем нашим“, читаємо в цім універсалі, „кождому, кому о том вѣдать належит, а меновите атаманове киевскому и всему товариству и посполству тамошнему: дошло нам вѣдат от пана вуйта и от усего магистрату киевского и противно прав и грамот вел. гос. нашего его цар. пресв. величества, мѣсту Киеву наданых, важатся розные люде так козакие, яко и посполитые горѣлкою явне по домах и на ринку шынковати, которая горѣлка з давных часов при маистратѣ киевском зостае. Прето приказуем сѣм писанем нашим, абы нѣхто з козаков и з посполитых людей, волѣ его ц. пр. вел. не спротивляючися, не важылся горѣлки таемне и явне в Киевѣ шынковати; але же бы щегулне горѣлка водлугъ правъ ратушѣ киевскому шынкована была, поневаж немалые росходы войсковые тое зубожалое мѣсто маеть. А если бы кто з козаков и жон козацких шынковать, над росказане наше, горѣлкою важылся, такових би, яко волѣ Божой и его ц. пр. вел. и нашой войсковой противных, забирають вуйтови и майстратови киевскому позваляем; до чого и атаман киевский абы помочным был, сурово приказуем, бо ежели за недбалостю атама-

¹⁾ Матеріали для іст. эк., юр. и общ. быта ст. Малороссіи Н. П. Василенко, стор. 190. К. Ц. А. Д. Ак., справа № 3432, арк. 15—16.

²⁾ П. С. З. 1665 г., т. I, № 378. Марковичъ Н. Исторія Малороссіи, т. III. стор. 414—16.

³⁾ К. Ар. Д. Ак. спр. № 5882, пакунок № 16.

новою тоє дѣятися будет, певне караным од нас сурово зостанет. Дан в таборѣ под Переяславом“¹⁾).

Отже, цим універсалом цілком заборонювано козакам шинкувати горілкою. А втім, це не справило великого вражіння на козаків, і вони, як видно, нехтували цим універсалом.

Як ми вже наводили, ще за часів Богдана Хмельницького козацтво користувалося з права викурювати горілку й держати її на продаж. Але вже в умовах Юрія Хмельницького зазначалося, що козаки мали право держати горілку, пиво та мед, продавати-ж горілку дозволялося тільки бочками; медом-же та пивом не заборонювано торгувати й гарцями²⁾).

Р. 1686 гетьман Ів. Самойлович установив оренди на продаж горілки, а гроші, що вносили орендарі до військового скарбу, йшли, згідно з гетьманським універсалом, на утримання війська³⁾. Нікому не дозволялося шинкувати горілкою, а власники винниць мусіли поспродувати їх орендарям⁴⁾. Оренда, що її завів Самойлович, не довго пробула на Україні. Одколи на гетьмана обрано Мазепу (1687 р.), оренду знищено, але після двох нарад з старшиною він знову встановив її⁵⁾.

Скарги київського війта не припинялися й за гетьмана Мазепи. Нам відомі п'ять універсалів гетьманових, якими він суворо забороняє київським козакам шинкувати горілкою (16 червня 1688 р.)⁶⁾, 13 січня 1691 р.⁷⁾, 6 червня 1694 р.⁸⁾, універсал, якого наводить гетьман Апостол у своїм універсалі 29 березня 1729 р.⁹⁾, та універсал 25 листопаду після 1706 р.¹⁰⁾.

Доводячи в першій своїм універсалі (1688 р.), що до гетьмана надходили вже скарги на козаків і що він робив вже їм „суровое упомнѣнье“ „же бысте от тых своих в шинкованью горѣлкою промыслов повстягнулися“, і що козаки продовжують потайно шинкувати горілкою, на що через умисно надісланих послів знову скаржаться міщани, наказує „же бысте такіе свои шинкарскіе непригожіе орудованья на сторону отставили“.

¹⁾ Там-же. Збірка автографів (Горленка). Не маючи у своїм розпорядженні цього універсалу, пр. Слабченко М. Е. (Хозяйст. гетм. в XVII—XVIII ст, с. 134) гадає, що згодом р. 1698 гетьман Мазепа привернув право шинкувати горілкою в Київ до магістрату.

²⁾ Пол. Собр. Зак. т. I, № 491.

³⁾ Акты Зап. Россіи, т. V, с. 189.

⁴⁾ Ал. Лазаревскій. Люди Старой Малороссіи (Кіевск. Ст. 1885 г. кн. 5, с. 7).

⁵⁾ Читенія Нест. Лѣт. кн. XV, вып. I, отд. III, с. 21, Исторія Россіи С. Соловьева кн. IV, с. 1134 і 1142 (видання „Общест. Польза“).

⁶⁾ Акты Западной Россіи, т. V с. 218.

⁷⁾ Там-же с. 245. Лазаревскій Ол. помічає його датою 13 січня 1698 р.; гадаємо, що ця помітка зроблена помилково. (Чт. Нест. Лѣт. кн. XVI—4 сс. 75—76).

⁸⁾ Там-же с. 269.

⁹⁾ К. Ц. А. Д. Ак. спр. № 4750, арк. 37.

¹⁰⁾ Чит. Нест. Лѣт. кн. XVI⁴ сс. 77—78. Говоримо, після 1706 р., бо в універсалі, згадується про перебування царя Петра I в Київі 1706 р.

Мазепа бажав вплинути на козаків тим, що шинкарський промисел це догана лицарському званню: „постерегаючи чти рыцарского своего чину, которому з тых шинкарских промыслов дѣется нагана; понѣважъ можно и без оных обойтися, и иншіе пристойнѣйшіе къ вспоможенью господарства своего обмишленія завзяти, заживаючи вольностей козацких“.

Забороняючи як козакам, так особливо київському сотникові, шинкувати горілкою, гетьман загрожує такими карами ослушникові: „теды не тылко на шкурѣ своей строгое понесет каранье и худобы позбудет, але и для горшой неславы, зъ реестру козацького будетъ вымазанъ“. Через три роки (1691) гетьман примушений був видати нового універсала, в яким зазначає, що київське товариство „не хотячи жадним иншим промыслом господарства своего разширати, самовольнѣ горѣлки в шинках своих продают потай и очевистѣ“. Доводячи, що магістрат київський „не маючи жадных на мѣсто анѣ маетностей, анѣ млынов, з одной только ратушной арендовой прибыли всякіи мѣскіи повинности, як належит, отбувають, да и тую аренду свою певною суммою в казну господарскую оплачуют, и стѣни городовые кгрунтуют“, гетьман закидає козакам, що вони не платять за право шинкувати горілкою, тимчасом „же нигдѣ тут в городах украинных того не мает жебы козаки, вперед арендовой до скарбу войскового не заплативши раты, самовольнѣ мѣли горѣлки в домах своих мимо аренды шинкувати, пріобрѣтаючи з того себѣ прибыль; якож меньше бысмо ся дивовали, кгдаб бы они товариство (ваше) в инших полках и городах М. Росіи козаков, вольно горѣлчаными шинками пожиткуючих, видѣли; леч то вельми удивительно, що нігдѣ ни старшій, ни меньшій козаки над самую аренду шинков горѣлчаных не держат, а ваше товариство в одном Кіевѣ дерзновенным и безрозумным упором держати оное важатся, не оглядаючися на тое, же с того промыслу не только пожитку, колько срамотной пригани относят“.

Забороняючи, під суворим каранням та втратою худоби, козакам шинкувати й підтверджуючи право магістрату мати шинки в своїй „моці“. а також наказуючи сотникові застерегати козаків од такого промыслу, Мазепа надає магістратові право забирати горілку та грабувати тих, котрі й надалі шинкуватимуть нею.

Товариство київське не страшилося погрозливих універсалів гетьманових, як сам він зазначає у своїм універсалі 1694 р., продовжувало свій промисел, а війт київський (Д. Полоцький) напосідав на гетьмана й надокучав йому своїми скаргами. Козаки, щоб не допустити міщан зробити трус потайної горілки у своїх подвір'ях, замикали браму, а коли міщанам щастило знайти горілку, то збройно одбивали її.

Повторюючи в цім універсалі свою догану за недбання про козацьку честь, за те, що вони не платять грошей за право шинкувати горілкою, Мазепа віддає на поталу київському магістратові тих, котрі шинкують потайно: „А так ежели еще за объявленнем вам сего унѣверсалу нашего, того своего упорного и барзо неслушного налога не перестанете; теды

мы даем моц и владзу сим унѣверсалом нашим пану войту кievскому и всему майстрату, абы оны людей своих, в купѣ не малой, на такій двор козацкій наславши, не толко горѣлку на ратуш забрали, але и самого того господара, звязавши, присылали до нас в Батурин, где таковому неотступное роскажем чинити каранье“.

Очевидно, що цей універсал Мазепи припав до вподоби магістратові, й він почав над міру користуватися з нього проти козаків, забороняючи їм не тільки шинкувати горілкою, ба й пивом, медом та брагою, а також продавати горілку гуртом (куфами). Трус горілки по козацьких подвір'ях, очевидно, робили гвалтовно. Про це свідчить універсал Мазепи 1694 р. липня 16, себ-то виданий через сорок днів після універсалу вище наведеного. Гетьман дозволяє козакам шинкувати пивом, медом та брагою, продавати горілку куфами та держати її „для свого посилокванья или для принятия пріятеля“. Крім того, гетьман установлює такий порядок що-до тусу горілки: коли магістрат дізнавався про потайний продаж горілки, то він мусів був повідомити про це сотника, взяти осавула і „скромне в обшукане той горѣлки обходитися“. А коли малися певні наслідки тусу, то козак, у якого знаходили горілку „мети быти під-леглим у пана сотника караню з напоминеньем прикрим и з крайним безчестіем“.

У своїм останнім універсалі після 1706 р., менш погрозливим ніж вищенаведені, гетьман забороняє, як київським монастирям, так і козакам шинкувати горілкою й держати потайні шинкові двори, бо як так буде й надалі, „то певне ратуш кievскій, пришедши через тое до остатного недостатку, не мѣтимет чим против расходов мѣских опертися и не будет могти и наипилнѣшая указа потреба помощи дати з належитим доволством“. Потайну горілку магістрат мав право продати, а гроші повернути на ратушні видатки.

Ми звернули досить велику увагу на гетьманські універсали й переважно на універсали гетьмана Мазепи, який, можна сказати, вжив усіх засобів, щоб право шинкувати горілкою належало у Києві тільки магістратові, й щоб інші мешканці не користувалися з цього права. Отже ми бачили, що ні загрозливі гетьманські універсали, ні заходи магістрату не могли припинити цього шинкування. Полковники київські, що мали свої винниці, з яких постачали горілку на казенні шинки, сами потайно шинкували, а за їх приводом робили це й козаки.

Після Мазепи оренди знищено й позамінювано „покуховним збором“. Од кожного проданого відра горілки бралося 4 коп., з проданої гуртом бралося 2 копійки з відра. Скатного, од кожної бочки, яка ставилася на ярмарці, платилося 2 коп. Бралася ще показанщина од кожного казана в роботі по 1 рублю, а иноді й по 40 коп.¹⁾ Війт Д. Полоцький, що скарживсь на ігумнів київських монастирів за розповсюдження своїх

¹⁾ Барвинській В. Замѣтки по исторіи финансового управления въ Гетманщинѣ, ст. 12 (Харьковъ, 1914 г.) окр. відб. Киев. Цент. Ар. Д. А. спр. 6319).

винниць навколо Київа, вдавсь з чолобитною до ц. Петра I в 1710 р. й прохав затвердити всі грамоти та привилеї м. Київа.

З „просительным листом“ з приводу цього звернувся до царя й гетьман Скоропадський. В тім-же 1710 р. 3 березня видав Петро I грамоту війтові, бурмистрам та райцям, що приїхали до царя, в якій, затвердивши ті грамоти, що їх надали були м. Київу його попередники, надав і привилейоване право київському магістратові шинкувати горілкою. „Как духовным, читаемо в цій грамоті, так и мирского чина людям, кто они какого чина ни есть и козакам и мещанам, в нижнем городе живущим, никому никаких питей не шинковать и продажи не имеют, понеже та питейная продажа утверждена нашими цар. вел. прежними жалованными грамотами к ратуше“¹⁾.

Як ми вже зазначили, гетьманськими універсалами дозволялося козакам шинкувати квартами пивом, медом та брагою, горілкою-ж тільки куфами. Отже через рік, після надання грамоти м. Київу Петром I, київський сотник Трохим Климович вдавсь до гетьмана з проханням затвердити за козаками це право, а це свідчить про те, що київський магістрат допікав козакам „монаршою грамотою“. У 1711 р. 23 квітня Скоропадський видає універсала, яким підтверджує за козаками право шинкувати пивом, медом та брагою в роздріб гарцями, горілкою тільки бочками. В цім-же універсалі гетьман зазначає, що київське козацтво не має ні власних млинів, ні ґрунтів, що воно мусить одбувати військову службу, а для цього треба вживати будь-яких промислів, що шинкувати горілкою дозволяється козакам по всій Україні, а там, де є оренди, то і всьому суспільству, і через це він і надає їм право мати медові та бражні шинки²⁾. Обґрунтування мотивів надання права шинкувати пивом, медом та брагою київським козакам, себ-то заживання коштів на озброєння, а також наведення факту, досить знайомого київським сотничанам, вільного шинкування горілкою козаками по всій Україні, робили цей універсал мало переконуючим. Київські козаки силоміць не дозволяли були магістратським урядовцям переводити труси на їхніх подвір'ях.

Забороняючи такі козацькі вчинки, гетьман Скоропадський погрозово наказує (універсалом 8 травня 1716 р.)³⁾: „абысте вы, старшее именитое сотне киевской товариство, од сего часу жадним анѣ тайним, анѣ явным способом горѣлками своими не шинкували и весьма тое оставили, и если кто, явившись сему нашему указови ослушен, дерзнет впрѣд горѣлку свою потаємне давати на продаж, таковых повелѣваем помянутому пану войтови [Дм. Полоцькому] властью нашою конѣ забирати и на почту одсилати, а самих тих преступников до Глухова, забивши в колодки, казати провадити, где всяк знатного за свое ослушаніе не увойдет каранія“.

¹⁾ К. Цент. Ар. Д. А. спр. № 3432 арк. 24—25. Мат. для ист. экон. юрид. и общ. быта. Мал. Н. Василенко, т. II, ст. 191.

²⁾ К. Цент. Ар. Д. А. спр. № 4750, ар. 30—31.

³⁾ Чт. Общ. Нест. Лѣт. кн. 16, вып. 4-й, ст. 80—81. Киев. Ст. 1885 г. IV, ст. 732—37.

Близько р. 1721 полковник гадяцький Мих. Милорадович подав скаргу до „Коллегіи Иностранныхъ Дѣлъ“, в якій жалівсь на гетьмана, що він забороняє йому роздавати на шинки горілку. У той час, дійсно, полковники і вся старшина, щоб продати свою горілку і продати як-найдорожче накидали її на продаж козакам та поспільству. Ціну можна було встановити як найбільшу, а коли заборжиться який шинкар, то можна було по обліку, якого він видавав, захопити його ниву, а то й самого поневолити ¹⁾).

От через що так був ображений Милорадович, що удавсь до царя з скаргою. Отже справа мала неприємні наслідки для всієї старшини. Цар заборонив старшині накладати горілку на козаків та поспільство. Крім того, він наказав повідомити полковників і всю старшину, що „продавать полковникам и старшине вино свое и шинки имеют только в собственных своих маетностях и во дворах, и козакам всякому в дому своем шинковать, заплатя покуховные деньги, повольно“. Про це мусіли знати, як козаки, так і поспільство, щоб кожен почував, що цар їх захищає од утисків старшинських. Цей царський наказ, виданий 28 березня 1721 р., не робив винятку для київських козаків і слугував їм у боротьбі з київським магістратом ²⁾).

Відгуком цього наказу був універсал гетьмана Апостола 19 грудня 1727 р. До відома гетьмана дійшло, що державці київського полку забороняють козакам шинкувати горілкою у власних хатах, а шинкують сами, та продають горілку ціною досить підвищеною, що дає державцям чималі прибутки, військовому скарбові збитки, а козакам „через тое есть не малая обида“. Покликаючись на указ Петра I, гетьман наказує: „во всех тамошних селах и деревнях, чии бы ни были, в полковничих, сотничих, духовных и мирских, також и великороссийских владельцев, козакам во всем полку кievском шинковать было свободно, в чем бы им козакам ни одного жадного препятствия не делано“. Козаки мусіли тільки вносити до військового скарбу покуховний збір ³⁾).

У 1726 р. київський наказний сотник Ус жаліється Ген. Військ. Канцелярії, що життя товариства робиться неможливим „от щоденного и неприятного от маiстратових киевских деючогося им утиску“. Ці утиски вiйт Полоцький виявляв: у забороні козакам варити брагу, в насланні на їх двори магістратських людей, що розбивають посуд, у яким варять вони брагу, виливають варево, б'ють козаків і кидають їх у в'язницю. Окрім того, забороняють козакам шинкувати пивом та медом і вживати інших промислів; своїм міщанам магістрат наказує не заходити до козацьких крамниць, а купцям, що приїздять до Київа, не дозволяє ставитися постоем у козаків, щоб не дати їм заробітку; загрожує зовсім виселити козаків з Київа. Генер. Військ. Канц., наводячи царські грамоти,

¹⁾ Н. Василенко. Записка о непорядкахъ въ Малороссiи. Зап. Укр. Наук. Тов. в Київі, к. IX, ст. 51.

²⁾ Silva rerum Марковича, ар. 110—12.

³⁾ К. Ц. А. Д. А., спр. № 4750, ар. 34.

наказує магістратові не забороняти козакам шинкувати пивом, медом та брагою й не робити їм ніяких утисків¹⁾.

Коли в 1722 р. заведена була „Малоросійская Коллегія“, якій наказано було збирати всі збори, то вона звернулася до центральної влади з запитанням, чи їй належить збирати ті збори, які раніше йшли на київську ратушу, згідно з привилеями м. Київа. У відповідь на це, було наказано надіслати всі привилеї до Петербургу, а також сповістити, на що витрачаються кошти київської ратуші. У той час прибутки од шинків київської ратуші склалися з досить значної суми: так у 1724 р. їх нараховувалося 2765 крб. 64 коп.²⁾.

Київський магістрат не припиняє своїх утисків проти козаків, на що скаржиться київський сотник Ярема Жила в 1729 р. Гетьман Апостол видає наказа (1724 р. березня 29 д.), в яким, на підставі вищенаведеного універсалу гетьмана Мазепи, забороняє магістратові провадити труси у козаків без дозволу сотника і без представника од козацького уряду, а все, загарбоване при таких трусах, наказує повернути козакам³⁾.

Так провадилася боротьба між козаками та київським магістратом, яка часто виливалася в бійки та грабування майна. Козаки, маючи право вживати горілку у своїх власних будинках і перевозячи її з околиць Київа, безумовно потайно шинкували нею. Про це свідчать не тільки офіційні магістратові нарікання, а також і скарги Київської Губерніяльної Канцелярії, яка поясняла недобір у кабацьких зборах по київських шинках тим, що козаки та монастирі продають потайно горілку⁴⁾.

У 1729 р. Київський магістрат передає справу про потайне шинкування горілкою козаками до Генер. Військ. Суду, який виніс вирік, що забороняє козакам це шинкування. Од київського сотника Яреми Жили була одібрана підписка в тім, що київське товариство надалі не буде вживати шинкарського промислу горілкою⁵⁾. До речі сказати, що коли пізніше (у 1743 р.) магістрат та Київ. Губ. Канцелярія послалися, забороняючи козакам шинкувати горілкою, на цю підписку, то київські сотничани заявляли, що її давав сотник без ради з козаками, а коли й був примушений до цього, то через те, що вона йде в супереч з вольностями козацькими, вони не обов'язані триматися її⁶⁾.

У 1743 р. київський війт Войнич добивсь од Російського уряду указу, що не тільки затвердив усі попередні укази, але давав право магістратові вимагати од Київ. Губ. Канц. салдат собі на поміч. Цим указом заборонялося всім без різниці мешканцям Київського Подолу, що не мали дозволу⁷⁾, шинкувати горілкою. Коли цей указ привіз Вой-

¹⁾ Там-же, ар. 35.

²⁾ Прыжовъ. Ист. кабаковъ въ Россіи, ст. 143.

³⁾ К. Ц. А. Д. А. спр. № 4750, ар. 37—8.

⁴⁾ Там-же, спр. № 2247, ар. 4—5.

⁵⁾ Ист. матеріалы. А. Андріевскій кн. 6 ст. 132, 206. ⁶⁾ Там-же, ст. 141.

⁷⁾ Такий дозвіл мав Київ. Михайлівський монастир за указами 1689 р. ^{2/ix} д. та указом 1700 р. квітня 1 дня. К. Ц. А. Д. А. спр. 4723; П. С. З. 1751 р. № 9846.

нич з Петербургу, то Київ. Губ. Канц. оголосила його до відому манастирям і козацькому полковникові, а щоб ліпше всі знали про нього, а також щоб більше вплинути на мешканців Подолу, то цей указ оголошено було до всенароднього відому з барабанним боем ¹⁾.

Щоб дати ясну картину, до чого доходили суперечки між козаками та магістратом, ми наведемо декілька фактів. У 1748 р. січня 8 дня магістратський лавник, укупі з урядниками, робили на Подолі по козацьких хатах трус, шукаючи потайного продажу горілки. У козака Шпака нашли бутиль горілки, того заарештували його й взяли його горілку. Коли-ж вони йшли мимо двору козака А. Загорського, то на них напали козаки до 20 чоловіка, розбили посуд з горілкою, а магістратських урядовців побили, причому в бійці вживалися голоблі, шаблі та друччя ²⁾.

У лютім місяці того-ж року магістратський урядовець з служками обходили Поділ, щоб виявити підозрілих людей, та обшукати козацькі подвір'я, чи не малося там потайного продажу горілки. І от, коли вони підійшли до шинку сотника Гудими, що містивсь біля Іллінської церкви, то сотник з отаманом Кругляком напали на урядовця й били „полусмертним боем“. Магістрат звернувся до К. Губ. Канцелярії з проханням дозволити повірити кількість бочок горілки у Гудими, але той не допустив магістратських урядовців та капітана Попова, вирядженого од К. Губ. Канц., до свого двору. Через кілька днів, тому-ж капітанові пощастило, можливо, при допомозі більшої військової команди, перевірити горілку Гудими, у якого нашлося її 50 куф ³⁾.

Але не тільки козаки нападали на магістратських урядовців; останні теж не одставали од перших і, збираючи міщан великими валками, нападали на козаків, як це було в тім-же 1748 р., коли на отамана городового Кругляка вчинили такий напад магістратський попижник „с многолюдством“. І, як доносив Кругляк до К. Губ. Канц., його немилосердно били „и дабы на теле моем знаков не было по грудям и по животу коленами давили и за волосы таскали, отчего и по ныне внутрь тела моего происходит великое колотье и в здоровии моем имею не малое умаление“ ⁴⁾.

Не звертаючи уваги на різні укази центральної влади про заборону козакам шинкувати горілкою, сотник Гудима вживає всіх заходів, щоб добитися прав для київських козаків. Коли в кінці 1741 р. була надіслана делегація до Петербургу, щоб поклопотатися перед царицею про українські справи ⁵⁾, то сотник звертається до цієї делегації з проханням, порушити перед царицею питання про становище київського товариства, та про магістратські утиски.

¹⁾ К. Ц. А. Д. Актів спр. 4750, арк. 1—10.

²⁾ Ист. матеріали А. Андрієвскій вып. VI, ст. 133.

³⁾ Там-же, ст. 155.

⁴⁾ Исторические матеріали А. Андрієвскій, вып. VI, ст. 167.

⁵⁾ Соловьевъ, С. М. История Россіи, кн. 5, ст. 622—23.

З таким-же проханням звертається Гудима й до матери будучого гетьмана — Наталії Дем'янівни Розумовської. Прохаючи сина О. Г. Розумовського заступитися за київських козаків, Розумовська пише в листі до сина, що вона й десятої долі не може навести того, що бачила на власні очі, як бідують козаки, живучи в Києві, як у неволі, „претерпевая несказанную горестъ от магистрата“, і що генерал-губернатор Леонтієв, до якого вона зверталася з цим, нічого не поміг їм, перебуваючи під впливом магистрата ¹⁾. Так справа з шинкуванням горілкою київськими козаками стояла до того часу, коли на гетьмана України наставлено було Розумовського, себ-то до 1750 року.

У вересні 1751 р. київський сотник П. Гудима скаржитья Київ. Полковій Канцелярії, що магистрат знову вживає заходів до того, щоб зробити життя козаків у Києві неможливим. Гудима зазначає, що магистратові роблять наскоки на козацькі двори і К. Губ. Канцелярія, на чолі якої стояв ген.-губ. Леонтієв. Крім того, Гудима наводить, що нестерпні утиски діються через те, що магистрат знає, що на Україні немає гетьмана. Як відомо, обраний на гетьмана в 1750 р., Розумовський не поспішав на Україну, що мало цікавила його, а прибув тільки 30 червня 1751 р.

Київ. Полк. Канцелярія довела про це до відома гетьмана, причому додала також і ті гетьманські універсали, які так, або инакше давали дозвіл козакам на право шинкувати горілкою, й першим з усіх, універсал гетьмана Бог. Хмельницького ²⁾.

10 травня 1751 р. Сенат видає указа, якого гетьман одержує на Україні 23 жовтня того-ж року ³⁾. Цей указ був викликаний тим, що київський бурмистр Мих. Іосифов, за допомогою київського губернатора Леонтієва, заарештував декількох мешканців м. Київа, що купували горілку в козаків і удавсь знову з скаргою до Сенату на козаків, а особливо на сотника Гудиму, що вони, не дивлячись ні на які оголошення про заборону, продовжують шинкувати горілкою. Сенат затвердив указ 1743 р., а тих що піймано було з горілкою наказав „штрафовать без всякого упущения“. Штраф наказано було накладати в розмірі 100 карбованців. Медом-же, пивом та брагою дозволялося шинкувати козакам ⁴⁾.

Коли гетьман прибув на Україну, то йому треба було розв'язати справу київських козаків з магистратом. Як ми зазначили, Київ. Полк. Канцелярія надіслала скаргу П. Гудими до гетьмана. Та й сам Гудима не дрімав, він також удавсь безпосередньо до гетьмана ⁵⁾. Сотник прохав гетьмана оборонити козаків од „нахальствующого магистрата“, який про-

¹⁾ Збірка О. Л. Лазаревського (Бібл. Унів. Св. Володимира), спр. № 8, арк. 152—55.

²⁾ К. Ц. А. Д. Актів, спр. № 4750, арк. 1—3.

³⁾ П. С. З. 1751 р. № 9846; К. Ц. А. Д. Ак., спр. № 4723, арк. 1—9, указ помічено 20 травня 1751 р.

⁴⁾ На думку проф. Слабченка М. Є. (Хозяйство гетманщины в XVII—XVIII ст. стор. 134), непорозуміння між київськими козаками та магистратом цим указом були полагоджені.

⁵⁾ К. Ц. Ар. Д. А. спр. № 4750, арк. 3—4.

вадить труси як удень, так і вночі, а коли знайде хоч одну квартиру горілки, то грабує худобу й кидає у в'язницю, а своїм міщанам погрожує утисками за те, що вони купують пиво, мед та брагу в козаків. Київський ген.-губернатор, владі якого не підлягали козаки, надсилає до гетьмана листи, наводячи ті випадки, які трапилися з козаками, що шинкують по-тайно горілкою, а також подаючи список тих осіб, котрі були заарештовані з горілкою, прохає вжити заходів щоб припинити це шинкування. У всім цім він найбільше обвинувачує сотника Гудиму, який нахабно не хоче виконувати гетьманських універсалів та царських указів. Він радить гетьманові перевести сотника в інше місце, а в Київ призначити кого-небудь „з достойних людей“¹⁾. В цю справу ще втручалася друга справа, це землеволодіння сотникового у прикордонній смузі. Павло Гудима, маючи там орної землі на вісімдесят день, жалівсь гетьманові, що військові прикордонні команди не пропускали туди сотника, що, ніби-то, дало привід полякам присвоїти цю землю й не допускати його до володіння нею. Крім того, губернатор наказав вирубати в його лісі по-над три тисячі дерев на будівлю палісадів та рогаток.

У своїй відповіді Леонтієву гетьман, перш за все, повідомляє його, що перевести Гудиму не можна, бо немає підстав для обвинувачення сотника; що він нарядив комісію, яка повинна з'ясувати цю справу й після того, як вона доложить гетьманові, про це можна буде говорити. Що-ж до шинкування горілкою, то справу цю він одкладає надалі, через те, що після того, як він одержав указа з „Коллегіи Иностранныхъ Дѣлъ“, він звернувся до цариці з проханням про дозвіл козакам шинкувати горілкою й чекає на нього відповіді.

Які докази виставляв гетьман проти указу цариці про заборону козакам шинкувати горілкою? По-перше: універсал Богд. Хмельницького 1756 р. По-друге: укази 1749 та 1751 рр., які гарантували українському народові непорушне виконання пактів Бог. Хмельницького та інших гетьманів, і по-третє доводив: що київські козаки, коли-б їм дозволити шинкувати горілкою, вносили-б до царського скарбу значно більш грошей, ніж вносить магістрат, себ-то більше, як 600 карб; в противному разі, коли не буде дано цього дозволу, козаки, не маючи ніяких ґрунтів та промислів, зовсім зубожаться й примушені будуть залишити Київ²⁾.

Незабаром прийшла відповідь на прохання гетьмана, — це був указ 21 лютого 1752 р. Навівши ті укази, які забороняли козакам м. Києва шинкувати горілкою, цариця дає відповідь на доводи гетьмана³⁾. Що-до універсалу 1656 р. Бог. Хм., то йому протиставиться універсал того-ж гетьмана, виданий в 1654 р.⁴⁾, він ніби-то був у розпорядженні уряду

¹⁾ Там - же ар. 11—15. ²⁾ К. Ц. А. Дав. Ак. спр. 4750.

³⁾ Ист. Мат. А. Андрієвскій, вып. VI, ст. 205.

⁴⁾ Що-до універсалу гетьм. Бог. Хмел., то існування його для нас являється загадковим, бо не можна припустити, щоб київ. магістрат, який завсіди так бережно наводив всі відомі йому універсали, як-небудь пропустив цього універсала, а він досить був-би йому корисний, та й гетьмани, особливо Мазепа, посилалися-б на нього, як-би він був їм відомий.

і ним заборонялося козакам шинкувати в Києві горілкою. Універсал-же 1656 р., після надання м. Києву коронованими особами грамот, не має сили, як універсал царського підданця. Грамота 28 березня 1721 р. ніби-то, надана була всім козакам, за винятком київських, про що свідчить також і вирок Ген. Військового Суду 1729 р., яким заборонялося козакам це шинкування. Що-до внесків до царського скарбу, то зазначалося, що київський магістрат вносить 600 крб. не тільки за право шинкування, але він робить витрати на будування міста, на послів та інше. І нарешті, що-до того, що гетьман, ніби-то зауважував, що козаків можна вивести з Києва, то цариці, перш ніж пристати на це, потрібно знати, скільки козаків живе в Києві, а також на які кошти жили вони 200 літ, не маючи дозволу на шинкування горілкою, а коли козаки одержать цей дозвіл, то чи згодяться вони платити частину того, що вносить магістрат. Цей-же указ затверджував право магістрата брати на поміч собі салдат у Київ. Губ. Канцелярії, наказував провадити труси з представником козацького уряду, а тих, що будуть спіймані в потайному продажу горілки, надсилати до гетьманського суду.

Добувши відповідні дані, гетьман докладає, що в Києві на Подолі зараховано по ревізії 1751 р. 28 козацьких дворів ¹⁾.

Як сотник П. Гудима показує ²⁾, козаки київські до 1720 р. продавали горілку не тільки куфами, а й в роздріб, як і всі козаки на Україні. У 1720 р. почалися магістратські утиски козакам, причому до 1742 р. все, що забиралося в козаків, поверталось їм назад, як несправедливо забране. Якщо козакам влада видасть дозвіл на право шинкування горілкою, то вони згодяться на те, щоб платити частину магістратських внесків, але по пропорції їх дворів. При тому козаки вимагали, що коли вони будуть платити гроші й будуть одбувати, вкупі з магістратом, різні повинності, то треба їм також брати участь і в тих щорічних прибутках, які мав магістрат, беручи збори: од шинкування горілкою, ярмаркове, од продажу дьогтю, од перевозів, з крамниць, з рибних ловень, показанщину з гуральних казанів, збори з сінокосів, млинів, з землі, берегове та інші. Маючи такі прибутки, магістрат не одбував усіх народніх повинностей, а тільки иноді дає підводи під послів і то не більше як 100 підвід, в той час як козаки вносять на консистенти, на полкових та сотенних службовців та інше. І коли до цього ще прибавляться козацькі внески до царського скарбу, а в прибутках магістратських вони не будуть брати участі, то все це ляже великим тягарем на козаків. „И так“, доносив гетьман, „ежели козакам, живущим в Кieve, хотя за платеж некоторой в магистрат денежной суммы шинковать горилкою дозволено будет, то и козаки тамошние, не вояся против прот-

¹⁾ Ця сума поділялася таким чином: дворів сотника було 1, старшинських 5. осавульських 1, виборних козаків 8, підпомошних 13. Київ. Центр. Ар. Дав. Ак. спр, 4750 ар. 59.

²⁾ Сотник П. Гудима в цей час перебував у Петербурзі, відкіля й доносив гетьманові (там-же, ар. 55).

чих своєю братьє в обиде перебувають имеют, и некоторое себе от того исправление к службе войсковою могут снабдение получать“.

Магістратові-ж, на думку гетьмана, коли козаки будуть вносити частину грошей, їй дасться їм дозвіл на право шинкувати горілкою, через що збільшиться кількість шинків у м. Києві, од цього не буде ніякого збитку. Навівши все це, гетьман знову просить видати козакам дозвіл на це шинкування ¹⁾).

Одержавши цього листа, цариця, указом 3 вересня 1752 року, дала знати гетьманові, що все-таки всі привилеї, надані місту Києву, не дозволяють їй дати дозвіл київським козакам на право шинкування горілкою. Хай козаки будуть завдоволені тим правом, яким поступивсь для них магістрат, себ-то правом шинкувати пивом, медом та брагою, й з нього хай добувають кошти, як на власне утримання, так і на зброю. А коли козаки будуть цим не завдоволені, то цариця дає гетьманові дозвіл вивести козаків з Києва й оселити їх там, де вони зможуть користуватися з указу Петра I од 28 березня 1721 р. й одбувати, як слід, військову службу. „Которое переселение“, читаємо в указі, „в рассуждении толь небольшого числа оных козаков и именно только двадцати осьми дворов, весьма пристойнее учинить, нежели для них древнее учреждение, а особливо привеллегии и жалованные грамоты нарушать и тем киевскому магистрату показать неправосудие“ ²⁾).

У 1751 р. гетьман Розумовський порушує перед центральною владою питання про підлеглість київ. магістрата владі гетьмана. Магістрат давно вже боровсь за те, щоб бути вільним од військової влади, яка не дуже уважливо ставилася до його привилеїв. До 1733 року магістрат підлягав владі київського генерал-губернатора, але в цім-же році, за постановою Сената, він повернутий був як до влади гетьмана, так і генерал-губернатора, й це двоєвладство негарно відбивалося на становищі самого магістрата. Про це доносив кн. Барятинський, що був „в правлении гетманского уряду“. Він добився від Сенату перенесення магістрату до влади генерал-губернатора. За постановою Сенату од 10 січня 1733 р. „для лучшего порядка и непоколебимого содержания впредь, по силе жалованных грамот, при их правах и привилегиях тому магистрату быть в ведомстве губернаторском, а другим до них ничем не касаться“ ³⁾).

Коли Розумовський порушив питання про повернення магістрату до влади гетьмана „так чтоб и тамошний губернатор до него не интересовался“, то після двох докладів „Коллегіи Иност. Дѣль“ (у другім з яких вона виставляла ніби-то магістрат випадково був при владі гетьмана), цариця знову наказала бути магістратові при своїх привилеях, як і раніш, під владою ген.-губернатора київського, „а гетману в ведомство не

¹⁾ Там-же, арк. 60.

²⁾ Историч. Матеріали А. Андрієвській вып. VI с. 310.

³⁾ П. С. З. т. IX, № 6307. Київ. Старина 1891 г. IV с. 17. Андрієвській Ал. Войтовство Ивана Сычевскаго въ Киевѣ.

отдавать". Це було 22 березня 1754 р., але наказ про це видав Сенат тільки через 6 літ — 26 жовтня 1760 р.¹⁾

Магістрат ставивсь під апеляцію Сената, а ген.-губернатор мусів захищати його й міщан од різних утисків.

Ця невдала спроба Розумовського привернути до своєї влади київський магістрат відбивалася на відносинах гетьмана до магістрату. Як ми вже зазначили, цариця вважала за ліпше вивести козаків з Київа, аби не порушувати магістратських привилеїв. Але вона передавала виконання свого наказу на волю гетьмана й тому він не тільки не поспішав виконувати його, а навпаки зовсім не дбав про це. Коли Сенат, пізніше, звертав увагу на те, що він так ставивсь до цього указу, то гетьман одповів, що через те, що його обрано захищати права українського народу, які затверджені були царями, то йому не тільки не треба було виконувати цього наказу, але й не вести зайвого листування²⁾.

Магістрат-же, маючи указ про вивід козаків, надокучав Сенатові своїми скаргами на козаків, та особливо на їх сотників (був. П. Гудиму, та обраного після нього Михайла).

Сенат указом своїм, якого гетьман одержав на Україні 12/III 1761 р., наказував йому вивести козаків з міста Київа, „для пресечения происходимых (оных) киевским магистратом и мещанам по разным причинам, а особливо по винному шинкованню безконечных ссор и драк и тяжоб, а оттого Прав. Сенату (мне) гетманови и другим командам немалых жалобами докук и затруднений“. Крім заборони шинкувати горілкою, цей наказ не дозволяв козакам торгувати на Подолі у своїх крамницях, а мусіли вони „с мещанами тамошними в рядах товарами торговать³⁾).

У травні 1761 р. гетьман знову вдається до цариці з великим листом, в яким прохає не виводити козаків з Київа. Наводячи укази 1749 та 1751 р., гетьман зазначає, що вивід козаків суперечить 5 точці пактів Бог. Хмельницького й коли це здійсниться, то козаки позбудуться своєї власности, яка не може бути одібрана в козаків ніяким судом, який-би розглядав ці їх непорозуміння з магістратом. А крім того, гетьман не знаходить на всій Україні такого вільного місця, куди можна було-б перевести козаків, і що він ніколи не висловлював російському урядові такої думки, що можна вивести їх, а навпаки, покладаючись на права та вольності козацькі, прохав залишити їх у Київі й надати їм право шинкувати горілкою. Тут-же нагадував гетьман, що козаки, коли приходить непевний час, захищають міщан та їх майно своєю зброєю, що вони погодилися платити ту частину внесків до російського скарбу, яка припадає на їх долю з 600 карб. і що укази цариці мусять бути вище над усі привилеї магістратські. Що-ж до того, що останнім наказом

¹⁾ Там-же, с. 18.

²⁾ К. Ц. Ар. Дав. Ак. спр. № 4750, арк. 50.

³⁾ Там-же, ар. 48. Виданий був цей указ у 1762 р. травня 8 дня (П. С. З. 1760 г. № 11530).

Сената заборонялося козакам торгувати у своїх крамницях, то це ніяким привилеем магістратським не передбачається й що як у них і йде мова, то про „ратных людей“, яких ні в яким разі не можна змішувати з козаками, що постійно мешкають у Києві, де мають здавна і свою власність. Гетьман запевнює царицю, що як сотник Гудима та київські козаки зробили щось протизаконне й порушили цим магістратські права, то хоча про це йому й не скаржилися міщани, однак він зробив все, щоб розслідувати цю справу, й коли з'ясується провинність київських сотничан, то він вживе всіх засобів, щоб завдовольнити скривджених ¹⁾.

Доказуючи російському урядові, що київські козаки мають право, як і магістрат, шинкувати горілкою в м. Києві й, не залишаючи надії одержати для них це право, гетьман не дозволяє козакам шинкувати до того часу, поки ця справа не буде розв'язана. У березні 1752 р. він наказує полковникові київському Дараганові „накрепко“ заборонити козакам шинкувати горілкою, надавати київському магістратові при трусах свого представника, а тих, що буде спіймано в потайнім шинкуванні, після розсліду, надсилати до гетьмана. Отже-ж незабаром після цього (1753 р. 9/III), сотник М. Гудима видає інструкцію уповноваженому представникові при трусах Лазареві Мизкиру, в якій навчає його, як слід переводити ці труси. Зазначивши що це робиться за силою гетьманського ордеру, сотник наказує: „и в том тебе будучи по присяжной своей должности верно смотреть и искать в домах козачих оного хлебного вина, по коморах и по комнатах; магистратовых слуг не допускать, дабы какова в таковом многолюдстве в оних козачих домах воровства не явилось, а с того, чтоб и забойства какова не последовало, но самому тебе, з определенными к тому урядниками или и других з собою взяв, вишукивать, тако ж где б могло прилучится веселля, крестини, обеди или якие гостини, там виемку делать воспящать и к тому недопускать, да и ходить, за силу оного его яснов. высокоп. ордеру не еженно, но недель у чтири, тако ж яко магистратовие урядники, без ведома магистратового, не должны ходить, так и тебе без ведома сотенной канцелярии не ходить“ ²⁾.

Безумовно, що за виданням такої інструкції, магістрат не міг припинити потайного шинкування, і тому він удався до Генер. Військ. Канцелярії з запитанням, чи дійсно, з відому гетьмана, сотник видав її. Як і слід було чекати, дозволу на це не міг дати гетьман, а вона сама по собі тільки свідчить про те, яких заходів уживав сотник, щоб провадити далі потайне шинкування горілкою. Сотникові Гудимові за всіди щастило уникнути суду й коли магістрат ловив людей, що шинкували його горілкою, то вони своїми спинами відповідали за це, сотника-ж ніяк не можна було дозватися до Генерального Суду ³⁾.

¹⁾ К. Ц. Ар. Дав. Ак. спр. № 4750 ар. 51—52.

²⁾ К. Ц. А. Д. А. спр. № 4750. ар. 69.

³⁾ Ист. Мат. А. Андріевскій. вып. VI сс. 197—202.

До речі буде сказати, що од Гудими не потайно було, що гетьман сам не дуже уважливо ставивсь до магістратських привилеїв, а тому й дивився він на свої заходи, що до шинкування горілкою, як на більш-менш безкарні, а за ним слідували й козаки, що знаходили захист у сотника.

У 1757 році гетьман Розумовський надсилає до Київської Полкової Канцелярії наказа, яким забороняє міщанам київським та різночинцям в околицях Київа: Приварці, Сирці, Курінівці, а також по інших місцях і на Подолі викурювати горілку, а службовцям, котрі мали власне збіжжя, дозволялося курити тільки на половину всіх казанів¹⁾.

Через 4 роки, у липні р. 1761 видає гетьман наказа для всієї України, яким дозволяє викурювати горілку тільки поміщикам та козакам, що мали власні ґрунти та ліси. Духівництву-ж, купцям і всьому поспільству він зовсім заборонив викурювати її. Полковники мусіли стежити за сотниками, а ці останні за власниками гуралень, щоб не було потайного гуральництва. Сотенні канцелярії мусіли обрати з сотенної старшини, або з курінних отаманів одного представника, що мав роз'їжджати по сотні, перевіряти на місці становище винниць, виявляти у власників готівку збіжжя та лісу, а як всього цього не знаходив, то мусів зовсім зруйновувати винниці²⁾. Указ цей викликала дорожнеча хліба та велике нищення лісів³⁾. Для Київа було призначено отамана бобровицької сотні Рубана, що позакривав чисто-всі винниці в околицях Київа, які належали магістратським урядовцям, а казани, що в них варили горілку, повидирав з пічок. Магістрат вдавсь був до гетьмана із скаргою, прохаючи дозволити магістратським урядовцям продовжувати цей промисл, і зауважував, що в них є своє збіжжя, що вони постачають горілку на магістратські шинки, і що як цього дозволу не буде дано, то магістрат зазнає великих збитків, бо урядовці продають магістратові горілку за дешеву ціну. (У той час в околицях Київа було 26 винниць магістратських урядовців). Гетьман наказує зменшити кількість казанів, що на них варили горілку, й дозволяє курити її бурмістрам та райцям на 2 казани, а іншим урядовцям на 1 казан⁴⁾.

Р. 1762 травня .20 Петро III видає указа, яким повертає магістрат до влади гетьманової.

Указ цей зазначає, що гетьман Розумовський докладав про те, що магістрат київський, як і інші магістрати, завсіди був під гетьмановою владою, за винятком хіба тих моментів, коли гетьмана на Україні не було; що тільки минулого року Сенат одібрав київський магістрат з-під влади гетьманової; що магістрат випрохав у Сената, маючи доходи й маєтки, звільнення од податків, захищаючи себе королівськими привілеями, що їх мають і інші магістрати; нарешті, добивсь постанови від Сената про вивід козаків з м. Київа, що зовсім було-б зруйнувало їхнє життя. Магістратські привілеї приваблювали до себе багато людей, що записувалися в міщани, аби уникнути народніх податків, що не тільки

¹⁾ К. Ц. А. Д. А. спр. № 1137, ар. 1—2. ²⁾ Там-же, спр. № 365, ар. 1—3.

³⁾ Бантышъ-Каменскій. Історія Малої Росії (изд. 4-ое 1903), стор. 459.

⁴⁾ К. Ц. А. Д. А., спр. № 1137, ар. 4—7 к.

руйнує порядок у гетьманському правлінні, але через це всьому українському народові „следует отягощение“. Беручи на увагу все це, цар наказує бути магістратові під владою гетьмановою, що мусів стежити за магістратовими прибутками, а також за всією його звідомністю. Од податків, в привилеях не зазначених, наказано було міщан не виключати і покласти їх у ревізію, як і інших міських мешканців. Київська Губ. Канцелярія не повинна була втручатися в магістратські справи. Останній пакт наказував сотника та козаків з Київа не виводити, а залишити їх на їхніх старинних оселях, при всіх козацьких вольностях¹⁾.

Коли Петро III видавав цього наказу, у Петербурзі перебували представники київського магістрату, на чолі з війтом І. Сичевським, а він чимало був зробив, щоб центральна влада почала втручатися в магістратські справи. Делегація ця прибула до Петербургу вітати царя од міста та прохати, нехай-би він затвердив привилеї м. Київа. Коли делегація довідалася про указ 28 травня, то їй треба було з'явитися до гетьмана, що перебував у Петербурзі, як до своєї „вишней команди“. Гетьман, зробивши окрему нотацію війтові за те, що він подавав прохання р. 1760, щоб не бути магістратові під владою гетьмановою, звернувся до решти делегації з такими погрозовими словами: „слушайте вы, кияне, ежели впредь будете шалить, то я с вами не так уже буду поступать“²⁾. Треба додати, що на цьому прийомі був колишній сотник київський, а тепер осавул П. Гудима, що так уперто боровсь проти київського магістрату. Гетьман наказав делегації поспішатися до Київа, а генеральному писареві Туманському заготовити до магістрата ордера про надсилку гетьманові копій всіх грамот та привилеїв, наданих м. Київу. Ордера цього видано 12 червня р. 1762. А втім не довго перебував магістрат під владою гетьмановою: указом од 4 березня року 1764 його знову повернуто до влади київського генер.-губ. Глібова³⁾.

Як ми вже були відзначили, гетьман хоч і добивавсь од центральної влади, нехай-би вона визнала право шинкувати горілкою за київськими козаками, та не згоджувавсь вивести їх з Київа, тільки-ж до розв'язання цієї справи не дозволяв козакам вживати цього промислу. Це шинкування все-ж не припинялося. Про це свідчать заяви магістрату як гетьманові, так і Київ. Губ. Канцелярії, в яких він скарживсь, що сотник М. Гудима та всеньке товариство київське „явно и беззаворно шинкують“. Шинкували козаки горілкою й для власного утримання, шинкувала старшина на зиск у великім розмірі. Отож, р. 1766 в осавула П. Гудими магістрат знайшов 602 відра горілки, що потайно продавалася з його двору. Магістрат продав цю конфісковану горілку і хоч як боровсь проти цього Гудима, все-ж нічого не міг добитися, бо й Сенат, до якого перейшла ця справа, вирішив, що магістрат правий⁴⁾. Треба завважити, що Київська Губ. Канцелярія, що на чолі її стояли такі

¹⁾ П. С. З., т. XV, № 11541. Київ. Стар. 1891, IV, ст. 24.

²⁾ Київск. Стар. 1891. IV, ст. 26.

³⁾ Там-же, ст. 27. ⁴⁾ Истор. Матеріали, А. Андрієвскій, вып. VII, ст. 209.

генер.-губернатори як Глібов, а згодом Воейков, допомагали магістратові переводити труси по козацьких подвір'ях, а коли знаходили горілку, то конфіскували її й продавали, а власника штрафували у 100 карбованців і половина виручки од продажу йшла на магістрат, а половина К. Губ. Канцелярії; а коли винний не міг заплатити пеню, то його сікли різками.

Р. 1765 київський магістрат знову порушує перед ген.-губернатором Глібовим справу про вивід козаків з Київа¹⁾. В одній з чергових реляцій того-ж-таки року до цариці, Глібов жалкує, що не було своєчасно виведено козаків, чим можна було-б запобігти докучливим скаргам київських міщан. Пояснюючи, що перебування козаків у м. Київі є випадкове, після тимчасових стацій та перебування в Київі компанійських полків, Глібов гадає за краще вивести козаків, бо тільки так можна буде звільнити міщан м. Київа від даремних клопотів та збитків. А як козаки побажають залишитися в Київі, то їх можна записати у міщани, „ибо они и без того от большой части из тамошних мещан своевольно в козаки записались“²⁾. Той-таки Глібов (р. 1765), а далі Воейков (р. 1766) докладали малоросійському генерал-губернаторові П. А. Рум'янцову про те, що магістрат настоює, щоб козаків вивести з Київа. Рум'янцов, хоч і висловив думку, що на Україні бракує вільного місця, куди можна було-б перевести козаків, все-ж-таки обіцявсь поклопотатися перед царицею, коли буде в Петербурзі. Але й, повернувшись відтіля, він не привіз магістратові бажаного дозволу. Коли обирали делегата од київських міщан (Йосипа Гудиму) до „комиссии сочинения проекта нового уложения“, то в наказі йому міщани Подолу, прохаючи про вивід козаків, безнадійно завважували, що доки цього не буде зроблено, доти припинити потайне козацьке шинкування не можна, бо вже воно ввійшло в козацький звичай, „ибо и ныне чрез то их корчемство, как во исходе по магистратским питейным домам напитков крайняя остановка, а магистратским доходам ущерб происходит, а особливо чрез ежечасные и едва не ежедневные их в Киев. Губ. Канцелярии, по поимке их в том же корчемстве, представления, немалая оный магистрат затруднения имеет“³⁾. По инакшому освітлює цю справу Київ. Полкова Канцелярія. Р. 1767 Рум'янцов розіслав усім полковим канцеляріям, а також магістратам накази, прислати звістки про те, хто з козаків, міщан та інших різночинців торгує крамом на локті, а горілкою в роздріб. У рапорті, що його надіслала Київ. Губ. Канцелярія, ми читаємо: „в г. Киеве никто з чиновников и козаков, по недопущению от магистрата киевского, горелкою квартами, так же и в лавках аршинами не торгуют, а содержат только в жилых домах, по указным дозволениям, продажу пива, меду и браги ведрами, гарцами и полгарцами, с чего единственно свое содержание и должную службу продолжают, поелику никаких более грунтов, земель и угодий и никакого способу не имеют“⁴⁾.

1) Сб. Р. Ист. Об., т. 107, ст. 195. 2) Киевск. Стар. 1891 р., V, ст. 400.

3) С. Р. И. О., т. 107, ст. 195.

4) Збірка Ол. Лазаревського (бібл. був. Університ. св. Вол.), спр. № 72, арк. 139.

Ми простежили за боротьбою київських козаків з магістратом, навели укази і центральної влади, і універсали гетьманів, що то втихомирювали ці суперечки, то навпаки надихали нової сили обом сторонам боротися за свої права. Суперечки ці могли виникати через ту плутанину, що спричинялася од різних указів центральної влади, що не брала на увагу обставин життя київського козацтва, а видаючи розпорядження про право шинкувати горілкою всім козакам України, без винятку для київських, надавала сили цим суперечкам, як це було з указом Петра I року 1721. Жалувані грамоти м. Київу ніби-то не передбачали перебування там козаків, що раніш од цих грамот користувалися з шинкарського промислу. Сама влада гетьманова не була на належній височині, а тому такі сотники, як Гудими, мали змогу не виконувати її наказів. Останній гетьман Розумовський став в обороні київського козацтва та його прав, а це давало привід козакам зовсім не вважати на магістратські привилеї й розвинути свої шинкарські промисли. Коли заведені були на Україні горілчані одкупи від року 1783, то вони касували привилеї міст на право шинкувати горілкою, а одкупники мусіли сами стежити за тим, щоб не було потайного шинкування. Отже, перед владою знову повстає питання — як треба поводитися з козаками, що до цього часу шинкували горілкою. Щоб розв'язати його, Рум'янцов, що йому підлягав Київ од року 1775¹⁾, скликає 8 жовтня р. 1784 нараду в Київі з двох зацікавлених в цьому сторін: Намісничого Правління та Казенної Палати.

Ті, хто брав участь у цій нараді, знали про те, що виникають суперечки поміж одкупниками та козацтвом: перші скаржилися на те, що за умовою одкупу не дозволялося нікому шинкувати горілкою, а другі, що вони за своїми привилеями мають право на це шинкування. Розглянувши всі грамоти, надані містам та козацтву, знов-же й указ р. 1783 травня 3 дня²⁾, про умови переведення одкупів, нарада прийшла до таких висновків: 1) козаки мають право шинкувати горілкою у містах, але тільки в своїх власних хатах, а не на базарах, ярмарках та на народніх зборах, через те, що там цей продаж належить до одкупників; 2) козаки не мають права користуватися ніякими іншими промислами, щоб не відбивати їх у купців та міщан, що їм не дозволялося шинкувати горілкою³⁾.

Таким чином, ця нарада, що її постанови оголошено по всіх намісництвах, затвердила право козаків і надалі вживати шинкарського промислу. У наше завдання не входить стежити за тим, як шинкували козаки горілкою після утворення одкупів, розробка цього питання увійде в загальну працю, що її задумав автор — „Гуральне право на Україні за Гетьманщини та в першій половині XIX віку“.

Микола Тищенко.

¹⁾ Матеріали для ист. эк. юр. и общ. быта Ст. Малороссіи Н. П. Василенко, ст. 192.

²⁾ Там-же, ст. 175. ³⁾ К. Ц. А. Д. А., спр. № 2405, арк. 2 - 4.